

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΝ: ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΙΑΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Στράτος Γεωργούλας*

Εισαγωγή

Το αντικείμενο της εργασίας μας είναι η ενσωμάτωση των νέων ατόμων στο κοινωνικό γίγνεσθαι της Ελλάδας, στις αρχές του 21ου αιώνα. Η ενσωμάτωση αυτή θα ερευνηθεί με αποκλειστική αναφορά στα μοντέλα διάθεσης του μη εργάσιμου και μη εκπαιδευτικού χρόνου των νέων, με κύριο σκοπό να καταγραφεί μια ουσιώδης αντίθεση. Ενώ για τους δύο προαναφερθέντες κοινωνικούς χρόνους (εργάσιμος - εκπαιδευτικός) επικρατεί μια γενικότερη εκτίμηση ότι υπάρχουν μηχανισμοί επιτήρησης κοινωνικά προσανατολισμένοι με φορείς ελέγχου και τιμωρτικές – κατασταλτικές διαδικασίες για τις περιπτώσεις της μη – συμμόρφωσης, η κοινωνική αναπαράσταση, ο επιστημονικός και ο δημοσιογραφικός λόγος δύσκολα υποστηρίζουν την ίδια άποψη για τον «ελεύθερο χρόνο».

Η εργασία μας θα προσπαθήσει να αποκαλύψει δομές επιτήρησης και μηχανισμούς ελέγχου και στα κυρίαρχα μοντέλα διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου» των νέων σήμερα.

Αυτή η αρχική υπόθεση εργασίας συγκεκριμενοποιείται σε τρεις υπο-υποθέσεις για τις οποίες θα παρουσιάσουμε το θεωρητικό πλαίσιο που αποτελεί τον συνδετικό κρίκο με την αρχική μας υπόθεση, τα ερευνητικά ζητήματα, τη μεθοδολογία της έρευνας και τα πορίσματα των ερευνών, τις οποίες σχεδιάσαμε και εκπονήσαμε για να απαντήσουμε σ' αυτά τα ζητούμενα αποτυπώνοντας ενδείξεις ενός επιτηρούμενου, κοινωνικά διαφοροποιημένου, ελεγχόμενου «ελεύθερου χρόνου», ο οποίος νομιμοποιείται μέσα από τον κυρίαρχο λόγο.

Αυτές οι τρεις υποθέσεις εργασίας είναι οι εξής:

Μια κριτική απάντηση στις θεωρίες του βολонταρισμού και του ωφελισμού, με συνακόλουθη την αμφισβήτηση της «αυτονομίας» των νέων και της «ελευθερίας» της σχολής τους. Η έννοια κλειδί αυτής της υπόθεσης εργασίας είναι ο κοινωνικός καθορισμός των τρόπων διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου» των νέων.

Μια καταγραφή των συγκρουσιακών καταστάσεων και αποκάλυψη των δομών καταπίεσης και κυρίως του τρόπου λειτουργίας των μηχανισμών ελέγχου στις κυρίαρχες δομές της διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου». Η επιτήρηση και η πειθαρχία είναι τα ερευνητικά ζητούμενά μας.

Η κυριαρχία της έννοιας της σταθερότητας είναι αποτέλεσμα των ρηματικών πρακτικών και της κοινωνικής γνώσης. Στο φαινομενολογικό πεδίο θα πρέπει να καταγράψουμε και να αποκωδικοποιήσουμε νοήματα που εργαλειοποιούν το λόγο περί σχολής και νομιμοποιούν την πραγματικότητα, προσδίδοντάς της συχνά και στοιχεία μεταφυσικά.

* Ο Στράτος Γεωργούλας είναι Λέκτορας του Τμήματος Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Α. Ο κοινωνικός καθορισμός των τρόπων διάθεσης της σχολής των νέων

Ο Ντυρκέμ (1965) σημείωνε για τις δραστηριότητες της σχολής ότι αυτές εξυπηρετούν τους σκοπούς της ισορροπίας και της ανακούφισης, αποτελώντας μάλιστα απομεινάρια θρησκευτικής συμπεριφοράς. Σε κοινωνικές καταστάσεις οργανικής αλληλεγγύης η σχολή δομικά και λειτουργικά διαφοροποιείται, έτσι ώστε ο στόχος της κοινωνικής αρμονίας να είναι πάντοτε επιτεύξιμος. Στο πλαίσιο αυτό η σύγχρονη φορμαλιστική Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου δέχεται ότι η σχολή υπακούει στη λειτουργιστική αρχή της διατήρησης, αντανakλώντας και ενδυναμώνοντας τη συνείδηση της κοινότητας και των αξιών, προσδιορίζοντας προς την αποδοχή των κυρίαρχων πολιτισμικών αξιών και τη δικαιολόγηση των κυρίαρχων σκοπών του συστήματος. Μία τέτοια αξία είναι και ότι η κοινωνική διαφοροποίηση είναι ένα αναγκαίο, αναπόφευκτο και σταθερό στοιχείο των ανθρώπινων κοινωνιών. Η ενασχόληση – μέσα από τη μελέτη των δραστηριοτήτων της σχολής – με ζητήματα κοινωνικής διαφοροποίησης κατ' επέκταση είτε έχουν να κάνουν με θέματα κοινωνικής κινητικότητας και άρα αξιολόγησης και δεοντολογικής αναφοράς «καλών πρακτικών» σχολής, είτε με ανακάλυψη νέων διαφοροποιήσεων (μη ταξικής προέλευσης) και νέων ιδιομορφιών. Υπάρχουν στην αγορά ανταγωνιστικές ομάδες συμφερόντων στη σχολή. Καμία από αυτές δεν είναι κυρίαρχη και άρα δεν μπορεί να καθορίζει πώς θα είναι η «μέση» σχολή. Τότε οι θεωρίες επικεντρώνονται στην πολυπαραγοντική προσέγγιση και στην προσπάθεια του δικαιώματος της εναλλακτικής σχολής οριζόντια στρωματοποιημένων κατηγοριών όπως οι νέοι, οι γυναίκες, οι ομοφυλόφιλοι, με βάση το λειτουργικό αξίωμα ότι όλες οι «υποκουλτούρες» μπορεί να είναι συμβατές στη σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία.

Το συγκεκριμένο λειτουργικό αξίωμα σχετίζεται άμεσα με μια επιστημονική θέση περί δραστηριοτήτων σχολής, και άρα την αξιακή θέση και τη συμβατότητα που αυτές έχουν στη σύγχρονη φιλελεύθερη, ανοικτή, πολυπολιτισμική κοινωνία. Οι δραστηριότητες της σχολής είναι ελεύθερες δραστηριότητες, μη παραγωγικές και άρα μη ελεγχόμενες από τις μοναδικές αναγνωριζόμενες δυνάμεις ελέγχου, αυτές της αγοράς, έχουν καθορισμένους κανόνες που γίνονται αποδεκτοί συνειδητά και κατόπιν ελεύθερης επιλογής. Άρα απ' την μια πλευρά, ο όποιος κοινωνικός καθορισμός αυτονομείται από την υλική βάση της εκάστοτε κοινωνίας και μορφοποιείται ως αυτόνομες, μη ταξιακά προσδιορισμένες κοινωνικές κατηγορίες, οι οποίες οφείλουν να συνυπάρχουν αρμονικά και να συνλειτουργούν με τις άλλες που δεν τις χωρίζει τίποτε και άρα αποκλείεται η σύγκρουση, ο έλεγχος, η επιτήρηση, η επιβολή. Απ' την άλλη, αυτές οι αυτόνομες κοινωνικές ομάδες δραστηριοποιούνται σε ένα χώρο δραστηριοτήτων με εμφανή την κυριαρχία της ελεύθερης επιλογής και του αυτοκαθορισμού. Το άτομο είναι φορέας μιας κοινής ανθρώπινης υπόστασης η οποία θέτει σε αμφισβήτηση τις επίπλαστες διακρίσεις και τους παρωχημένους ιεραρχικούς διαχωρισμούς.

Είναι όμως έτσι; Και αν ναι, όπως θέλουν να μας πείσουν οι φορμαλιστές κοινωνιολόγοι της σχολής, τότε πώς αντικρούεται η θέση του Βέμπερ (1976), ο οποίος, θυμίζοντας την προβληματική του Βέμπλεν, δηλώνει ότι η σχολή είναι ένα εργαλείο δύναμης και εξουσίας, το οποίο χρησιμοποιείται για τη διατήρηση της κυρίαρχης θέσης, ως μια συμβολική έκφραση δύναμης και με κύρια όπλα τον αποκλεισμό και την αποκλειστικότητα της χρήσης συγκεκριμένων δραστηριοτήτων και αγαθών της σχολής. Ακόμα και ο ίδιος ο Caillois (1967) σε αυτοκριτική του δήλωνε ότι το παιχνίδι είναι δραστηριότητα πολυτελείας και προϋποθέτει ελεύθερο χρόνο. Όποιος πεινάει δεν παίζει. Η προσωπική ελευθερία υπάρχει μόνο για τα άτομα που αναπύχθηκαν μέσα στις σχέσεις της κυρίαρχης τάξης και μόνο στο βαθμό που ήταν άτομα αυτής της τάξης, δήλωναν οι συγγραφείς της Αγίας Οικογένειας, κάτι παραπάνω από έναν αιώνα πριν. Εμείς απομένει να δούμε αν αυτό το πόρισμα παραμένει ενεργό και για τη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία.

Ο μη εργάσιμος χρόνος σε μια καπιταλιστικά οργανωμένη οικονομία αντιστοιχεί είτε σε ανανέωση της εργατικής δύναμης και αναπαραγωγή, είτε σε κατανάλωση, είτε σε νεκρό χρόνο. Στην πρώτη περίπτωση ο μη εργάσιμος χρόνος είναι η πηγή της υπεραξίας της εργατικής δύναμης. Στη δεύτερη περίπτωση, η κατανάλωση εντάσσεται και αυτή στο βασίλειο της αναγκαιότητας και δεν μπορεί να οριοθετηθεί ως ελεύθερος χρόνος. Αφενός διότι τα ατομικά συμφέροντα κατανάλωσης είναι συγκαλυμμένα κοινωνικά συμφέροντα, αφετέρου διότι η κατανάλωση υπακούει στην αγορά και άρα στην καπιταλιστική οργάνωση, είτε άμεσα, είτε έμμεσα μέσα από το φετιχισμό του εμπορεύματος. Τα παραπάνω έχουν αναλυθεί στη μαρξιστική φιλοσοφία και δεν χρειάζεται να αναλυθούν περαιτέρω από εμάς. Αυτό όμως που χρειάζεται να αναλύσουμε είναι για τις περιπτώσεις όπου το παραπάνω μοντέλο καταγραφής δεν φαίνεται να ταιριάζει με πολλές σύγχρονες συμπεριφορές και δραστηριότητες. Ο Μπωντριγιάρ (1970) προσπαθεί να καλύψει αυτό το κενό στο συμβολικό (και όχι στο υλικό γιατί εκεί δεν υφίσταται) επίπεδο. Η σύγχρονη σχολή, όπως έλεγε, χαρακτηρίζεται είτε από δραστηριότητες παλινδρομικού τύπου, είτε από την ηθική της διασκέδασης, δηλαδή την ηθική της πιεστικής εντατικοποίησης μιας κατανάλωσης μη παραγωγικού χρόνου, η οποία οδηγεί σε παραγωγή μιας κοινωνικής θέσης. Οι άνθρωποι δεν θα κατορθώσουν ποτέ να χάσουν αρκετό χρόνο ώστε να ξορκίσουν τη μοίρα που τους θέλει να περνούν τη ζωή τους κερδίζοντάς τον. Ο φετιχισμός του εμπορεύματος μετατρέπεται σε φετιχισμό της μυθικής αξίας εξίσωσης που είναι ο χρόνος και ο τρόπος που αυτό θεματοποιείται, δηλαδή η σχολή. Αλλά ακόμα και αυτή η εντατική κατανάλωση μη παραγωγικού χρόνου στην ουσία αφορά δραστηριότητες που αποτελούν επιλογή των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, οι οποίες, όπως πολύ γλαφυρά είχε πει ο Simmel (1978), καταλήγουν να γίνουν μέσω της πολιτισμικής κυριαρχίας μια «αντικειμενική» για όλους διέξοδος.

Αυτό βέβαια συμβαίνει για όλα τα πολιτιστικά προϊόντα, τα οποία όπως έχουν εξηγήσει οι θεωρητικοί της Σχολής της Φρανκφούρτης, είναι μηχανικώς διαφοροποιούμενα, διακινώντας την ψεύτικη εικόνα του ποιοτικού συναγωνισμού και της δυνατότητας επιλογής, ενώ στην ουσία υπάρχει μία ιεραρχική σειρά προϊόντων διαφορετικής ποιότητας που εξυπηρετεί το νόμο της απόλυτης ποσοτικοποίησης. Το βασίλειο της ψευδοατομικότητας αποκαλύπτεται. Το άτομο είναι το προϊόν του οικονομικού και κοινωνικού μηχανισμού της κοινωνίας και η ελευθερία της επιλογής του είναι ελευθερία επιλογής ενός πράγματος που είναι πάντα το ίδιο. Ελευθερία επιλογής θα υφίσταται μόνο όταν υπάρχει αφαίρεση της κοινωνικής απιοκρατίας, και παρακάμπεται, όπως αναφέρει η Λανφάν (1972), το κοινωνιολογικό πρόβλημα των σχέσεων του ελεύθερου χρόνου με τον κοινωνιολογικό καθορισμό του. Η ανεξαρτησία όμως του υποκειμένου στον ελεύθερο του χρόνο, όπως θα δούμε στην τρίτη υπόθεση εργασίας μας, είναι ισχυρή μόνο στο συμβολικό πεδίο. Οι υποκειμενικές αναπαραστάσεις δεν μπορούν να αναγορευτούν σε αντικειμενικό θεμέλιο της πραγματικότητας ή με τα λόγια της μαθήτριας του πατέρα της φορμαλιστικής κοινωνιολογίας του ελεύθερου χρόνου – Ντυμαζντιέ – «η εικόνα που διαμορφώνει κάποιος για το φαινόμενο, δεν είναι το ίδιο το φαινόμενο». Αυτή η διαισθησιαρχία έχει βέβαια τις πηγές της, όπως κατέγραψε και ο Μπουρντιέ (2002), στην καντιανική αισθητική. Η ωραιότητα ως απόλυτη δημιουργία, η μίμηση της θείας πράξης της δημιουργίας.

Η σχολή σε μια κοινωνία του ελεύθερου χρόνου, όμως, δεν είναι καθαρή σχολή, ούτε υπερβατική πράξη - αυτοσκοπός. Είναι μια προφανής κοινωνική σχέση, η αισθητική κρίση είναι κοινωνική ικανότητα, είναι μια κρυμμένη αλλά θεμελιώδης διάσταση των ταξικών αγώνων. Ο ταξικός αγώνας στη σχολή έχει δύο οπτικές. Πρώτα απ' όλα το μονοπώλιο στην πρόσβαση της παραγωγής των αγαθών ή υπηρεσιών της σχολής. Δεύτερον, τη νομιμοποίηση των κυριάρχων και την περιθωριοποίηση των άλλων κοινωνικών πρακτικών της σχολής. Όπως έχει σημειώσει ο Α. Τουραίν (1992), οι κοινωνικο-

οικονομικές ομάδες τείνουν διαρκώς να διαφοροποιούνται από το βαθμό συμμετοχής στα θέματα και τα προϊόντα της κουλτούρας και όχι από την κατοχή μιας υποκουλτούρας διαφορετικής από τις άλλες, ίσως ως αποτέλεσμα της αποδυνάμωσης των παραδοσιακών δεσμών ανάμεσα στην κουλτούρα και την κοινωνική ομάδα. Το άτομο εκτίθεται σε μαζικές δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, διαρρηγνύοντας τον κλειστό κύκλο των πρωτογενών φορέων κοινωνικοποίησης, οι οποίες ενώ παλιότερα ήταν φορείς μιας πολιτιστικής κουλτούρας, τώρα υπό την πίεση του μαζικού πολιτισμού, εκφράζουν μια αναγκαστική πολιτιστική απόσυρση. Το συγκεκριμένο άτομο μπορεί να αποκόβεται από μορφέςσχόλης που είναι προσανατολισμένες στην κοινότητα και να οδηγείται προς μαζικοποιημένες και με χώρο δραστηριότητας κυρίως το σπίτι (home - centered), όμως ταυτόχρονα το επίπεδο της συμμετοχής του σ' αυτές τις δραστηριότητες καθορίζεται κοινωνικά, κυρίως σε σχέση με τη θέση που κατέχει το άτομο αυτό στις κλίμακες διαστρωμάτωσης. Οι ταξικά κυριαρχούμενοι οδηγούνται σε μια αμυντική στάση απέναντι στη μαζική κουλτούρα καθώς δεν έχουν τις δυνατότητες πρόσβασης σ' αυτήν. Η συμπεριφορά τους κατατάσσεται σε μία γκάμα δραστηριοτήτων από την παθητική χρήση των κυρίαρχων πολιτισμικών μέσων εντός σπιτιού, μέχρι την πολιτισμική απόσυρση των περιθωριακών στρωμάτων. Και στις δύο περιπτώσεις, όμως, ακόμη και στην περίπτωση της ισχυρής συμμετοχής, στην ουσία έχουμε μια πολιτιστική απομόνωση σε αξίες που εκπονούνται κεντρικά και μια ψυχολογική μεταγραφή της υποταγής ή της οικονομικής και κοινωνικής εξάρτησης. Όταν η παθητικότητα συνδέεται με την εμπορευματοποίηση, τότε η προτεινόμενη λύση είναι η άρνηση της κατανάλωσης. Η λύση αυτή όμως είναι αφενός ανέφικτη για τα παθητικοποιημένα μικροαστικά και εργατικά στρώματα, ενώ για τα περιθωριακά είναι ψευδεπίγραφη καθώς επιβεβαιώνει την πολιτισμική απόσυρσή τους, νομιμοποιώντας τις κυρίαρχες αξίες καθώς συνδέεται με την ποινικοποίηση δραστηριοτήτων που έτσι κι αλλιώς δεν αποτελούν μια εναλλακτική πολιτιστική αντιπρόταση.

Σύγχρονες έρευνες από επιστήμονες που ασχολούνται με τη μελέτη των δραστηριοτήτων τηςσχόλης επιβεβαιώνουν τα παραπάνω. Σε μια συλλογική δουλειά των Cushman, Veal, Zuzanek (*World Leisure Participation. Free Time in the Global Village*), μέσα από παρουσίαση ερευνητικών εργασιών σε Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Καναδά, Γαλλία, Γερμανία, Μ. Βρετανία, Χονγκ Κονγκ, Ισραήλ, Ιαπωνία και Ισπανία, συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι ομάδες ανθρώπων που είναι οικονομικά και επαγγελματικά σε πλεονεκτική θέση, έχουν υψηλότερα επίπεδα συμμετοχής σε δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου. Στον συλλογικό τόμο *Leisure and Lifestyle* με επιμέλεια των Olszewska και Roberts, αντίστοιχα συμπεράσματα συνάγονται από τις μελέτες των Fukasz για την Ουγγαρία, Requiza για την Βραζιλία, Melendez για το Πόρτο - Ρίκο, Kozeki για την Ιαπωνία και Λανφάν για το θέμα του τουρισμού. Στα γενικά συμπεράσματα για το σύνολο των υπό μελέτη καπιταλιστικών χωρών, ο Roberts αναφέρει ότι από το 1970 και μετά δεν έχει καταγραφεί ισότητα στη χρήση τηςσχόλης πουθενά. Αντίθετα έχει καταγραφεί μονοπωλιακή πρόσβαση των κυρίαρχων κοινωνικά ομάδων και παθητικοποιημένες, μαζικοποιημένες δραστηριότητεςσχόλης κυρίως εντός σπιτιού, καθώς και αύξηση των ποινικοποιημένων δραστηριοτήτωνσχόλης (π.χ. αλκοολισμός) για τα κυριαρχούμενα στρώματα και τους περιθωριοποιημένους. Στο κείμενό του *Leisure and the Ruins of the Bourgeois World*, ο Rojek δέχεται ότι η σύγχρονησχόλη κυριαρχείται από αστικά πρότυπα, ενώ οι κυρίαρχες ομάδες απλώς ακολουθούν. Εντούτοις εξετάζοντας το σύνολο των αστικών δραστηριοτήτων τηςσχόλης, συμπεραίνει ότι ούτε εκεί υπάρχει ενότητα λόγω των έντονων κοινωνικών διαφορών.

Όλες οι παραπάνω έρευνες κωδικοποιούνται με δύο τρόπους. Πρώτα απ' όλα με την απόδειξη του αιελέσφορου και μη πραγματικού των θεωριών της ελεύθερης επιλογής, όπως αναφέρει ο Moorhouse (στο *Models of Work, Models of Leisure*, στο συλλογικό τόμο του C. Rojek, *Leisure for*

Leisure). Μετά την άρνηση καταγράφεται η θέση. Η μη εργασία δεν είναι απελευθερωμένη από την παραγωγική δραστηριότητα. Όπως αναφέρει ο Γ. Ντεμπόρ, «εξαρτάται απ' αυτήν, είναι η ασταμάτητη και γεμάτη θαυμασμό υποταγή στις ανάγκες και τα αποτελέσματα της παραγωγής, είναι και η ίδια ένα προϊόν της ορθολογικότητας αυτής της παραγωγής» (σελ. 33, 1986).

Ο ελεύθερος χρόνος ως χρόνος που ελέγχεται από την παραγωγική διαδικασία έχει ένα σημαντικό χαρακτηριστικό. Τον ανταλλάξιμο χαρακτήρα του. Είναι η καταναλώσιμη μεταμπίεση του χρόνου της παραγωγής, φορτισμένη με ψευδο-αξιοδοτήσεις, ως μια διαδοχή πλαστά εξατομικευμένων στιγμών. Είναι η πρώτη ύλη για τα διάφορα νέα προϊόντα που επιβάλλονται στην αγορά ως κοινωνικά οργανωμένες χρήσεις του χρόνου.

Β. Οι μηχανισμοί ελέγχου στις κυρίαρχες δομές της διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου»

Ο κοινωνικός καθορισμός αποκαλύπτει τις ταξικές διαφοροποιήσεις στη διάθεση του μη εργάσιμου χρόνου. Τα διαφορετικά μοντέλα συνυπάρχουν αλλά τόσο στο συμβολικό, όσο και στο υλικό επίπεδο των σχέσεων κυριαρχεί ένα απ' αυτά. Η κυρίαρχη κουλτούρα είναι αποτέλεσμα της σύγκρουσης στο επίπεδο των υλικών σχέσεων και της επικράτησης των κατεχόντων, σε σχέση με αυτούς που το μόνο που κατέχουν είναι η εργατική τους δύναμη. Η κυριαρχία του ενός τρόπου διάθεσης του «ελεύθερου» χρόνου, ή καλύτερα του ενός μοντέλου στο πλαίσιο του οποίου επιτρέπονται μικρές διαφοροποιήσεις, με τον όρο ότι δεν πρόκειται να διαταραχθεί η υπάρχουσα κατάσταση, είναι αποκρουστικότητα αυτής της πολιτιστικής κυριαρχίας του αστικού - βιομηχανικού - αγοραίου πολιτισμού. Η κυριαρχία καταλήγει μέσα από τον έλεγχο στον κομφορμισμό και την ομογενοποίηση. Όπως είχαν καταγράψει οι Χόρκχαϊμερ και Αντόρνο, (στο συλλογικό τόμο *Τέχνη και Μαζική κουλτούρα*), το άτομο είναι υπάκουο υποκείμενο στη βιομηχανία της κουλτούρας, η οποία επιδρά καταλυτικά τόσο στο συνειδητό, όσο και στο ασυνειδητό. Ο έλεγχος γίνεται εντονότερος, όσο εμπορευματοποιούνται οι δραστηριότητες τηςσχόλης, καταλήγοντας σ' ένα μονοδιάστατο τρόπο διάθεσης τηςσχόλης. Το «επίστρωμα» της ελεύθερης επιλογής, της ενασχόλησης της βιομηχανίας τηςσχόλης με τις ατομικές ιδιαιτερότητες είναι αντικατοπτρισμός διότι στην ουσία παραλύει την κριτική σκέψη. Ο έλεγχος ενυπάρχει από τη στιγμή που ένα άτομο εξωτερικεύει την αρχή της ευχαρίστησης, όπως είχε αναφέρει ο Φρόυντ. Το κορμί του ατόμου, το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον είναι χώροι εξωτερικεύσεως αλλά και μηχανισμοί ελέγχου. Μάλιστα στη σύγχρονη εποχή όταν διακρίνουμε ότι ησχόλη οργανώνεται κοινωνικά μέσα από ένα δίκτυο οικονομικών, πολιτικών, δικαστικών και πολιτιστικών δυνάμεων, καταλαβαίνουμε ότι η έκφρασή της, ο τρόπος διάθεσής της θα είναι κωδικοποιημένος, κανονικοποιημένος, θεσμοθετημένος και ελεγχόμενος από αυτή την πραγματικότητα. Η δυνατότητα αντιπαράθεσης με αυτή την κοινωνική πραγματικότητα υπάρχει μόνο στις κοινωνικές ομάδες που έχουν τη δυνατότητα αλλαγής των όρων υπάρξεώς τους. Τέτοιες ομάδες σφεύσονται δεν ανήκουν στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, οι οποίες παραμένουν πειθήνιες πηγές κατανάλωσης της κυρίαρχηςσχόλης. Τα προϊόντα της συνήθως είναι μηχανικώς διαφοροποιούμενα, όχι όμως ατομικά αλλά ψευδοατομικά, καθώς εντάσσονται σε μία ιεραρχική σειρά προϊόντων που εξυπηρετεί το νόμο της απόλυτης ποσοτικοποίησης. Η ελευθερία επιλογής είναι ελευθερία επιλογής ενός πράγματος που είναι πάντα το ίδιο. Το μόνο που αλλάζει είναι ο βαθμός χρήσης του, ο οποίος εξαρτάται από την ταξική - κοινωνική θέση του χρήστη.

Η διαδικασία αυτή είναι σύμφυτη με το βιομηχανικό πολιτισμό. Ξεκίνησε ελαφρώς διαφοροποιημένα, όπως έδειξε ο Βέμπερ, αλλά πάντα με τον ίδιο σκοπό - τον έλεγχο. Στις απαρχές της καπιταλιστικής κοινωνίας, η αυθόρμητη χαρά -σχόλη ως «σκοτώμα» του χρόνου είναι αμαρτία και άρα κατα-

κρίτεια και τιμωρούμενη. Όπως έγραψε ο Ε.Π. Τόμσον (1967) τα λαϊκά έθιμα, τα παιχνίδια και οι γιορτάσιμες μέρες δέχτηκαν μεγάλη επίθεση απ' τους ηθικολόγους και τους λάτρεις της πειθαρχίας.

Η καλβινιστική ηθική επιβάλλει δραστηριότητες που επαυξάνουν τη δόξα του Θεού. Σταδιακά η αμαρτία, οι τύψεις και η ντροπή δίνουν τη θέση τους στον ορθολογικό τρόπο οργάνωσης της σχολής, την απομάγευση, την πειθαρχία και τον έλεγχο. Η γραφειοκρατική διοίκηση με κύρια χαρακτηριστικά την ιεραρχία, την εξειδίκευση, τους κανόνες και τη φορμαλιστική αποπροσωποποίηση επικρατεί και στους τρόπους διάθεσης της σχολής. Ακόμη και όταν φαινομενικά μια μη λογική αλλά προσωποποιημένη και πατερναλιστική συμπεριφορά επικρατεί σε τρόπους σχολής, όπως το χάρισμα ενός καλλιτέχνη, αυτή κατευθύνεται εντέλει στην ορθολογική δημιουργία μιας βιομηχανίας, η οποία μετατρέπει το προσωπικό στοιχείο σε απρόσωπη αγορά (το πρόσωπο, το τραγούδι γίνεται μπλουζάκι). Ακόμα και ο Huizinga (1989) είχε διακρίνει ότι στο σύγχρονο πολιτισμό υπάρχει τεχνητό και όχι αληθινό παιχνίδι που συνδέεται με την τάση αγελοποίησης και την ακόρεστη δίψα της κοινότητας διασκέδασης. Αυτά, όμως, δεν είναι αίτια αλλά συνέπειες του τρόπου οργάνωσης της σχολής.

Το σχήμα του Βέμπερ ακολουθεί εν μέρει ο Ελίας (1969) παρατηρώντας ότι οι δραστηριότητες της σχολής υπόκεινται σε σταδιακό έλεγχο, μέσα από τον οποίο αφαιρείται κάθε τι αρχικά ανεξέλεγκτο, βίαιο, αγνά συναισθηματικό. Αυτό είναι αποτέλεσμα της ευδοκίμησης και διαίωησης ενός δημοκρατικού καθεστώτος που έχει την ανάγκη σταθερότητας και άρα ατομικού αυτοπεριορισμού των μελών του, αλλά και την ανάγκη για ύπαρξη δραστηριοτήτων που να είναι αντίμετρα σ' έναν πολύ αποτελεσματικό κρατικό έλεγχο της βίας. Σε δραστηριότητες, όπως ο αθλητισμός ή η νυχτερινή διασκέδαση η αναζήτηση της συγκίνησης συνυπάρχει με τον έλεγχο και τον περιορισμό της έκδηλης συγκίνησης στην καθημερινή ζωή. Η θεωρητική προσέγγιση του Ελίας, όμως, αφήνει ένα κενό. Ποιος και για ποιο λόγο επέβαλε τον σταδιακό έλεγχο στις δραστηριότητες της σχολής; Η ανάγκη της δημοκρατίας για σταθερότητα είναι αποτέλεσμα καθολικών συναισθητικών συμπεριφορών ή μιας κυρίαρχης ιδεολογίας που έγινε κυρίαρχη μέσα από τη σύγκρουση; Η κουλτούρα είναι αποτέλεσμα συναισθητικών διαδικασιών ή συσχετίζεται, όπως έλεγε και ο Γκράμσι (Κ. Μπουσέ - Γκλύσμαν, 1984), με την πολιτική κυριαρχία, την εξουσία και κυρίως με την πάλη για κυριαρχία και την ηγεμονία της αστικής τάξης; Οι δραστηριότητες της σχολής είναι και αυτές όπως και όλα τα κοινωνικά φαινόμενα μια αρένα για το παιχνίδι των σχέσεων εξουσίας. Άλλωστε τα άτομα εισέρχονται με την γέννησή τους σ' ένα σύστημα αλληλεπιδράσεων που, όπως είχε σημειώσει ο Ζίμελ, δεν είναι ένα σύστημα αρμονίας και τάξης αλλά ένα σύστημα για την κατανόηση του οποίου η έννοια της σύγκρουσης είναι κεντρική, ως επίλυση της έντασης που προκαλούν οι διαφορές.

Μία άλλη κεντρική έννοια είναι η έννοια της δύναμης, η οποία προσδιορίζεται από τη θέση και το ρόλο ενός ατόμου σ' ένα κοινωνικό σύνολο. Η θέση και ο ρόλος του είναι συνέπειες των υλικών σχέσεων στην παραγωγική διαδικασία στην εκάστοτε κοινωνία. Η διάθεση του μη εργάσιμου χρόνου ενός ατόμου είναι δύναμη, η οποία καθορίζεται από τις παραγωγικές σχέσεις στις οποίες εντάσσεται το άτομο αυτό, καθώς και ο μη εργάσιμος χρόνος είναι χρόνος που ορίζεται από αυτές. Αυτό σημαίνει ότι ανάλογα με την ταξική ένταξη του ατόμου, διαχειρίζεται και αυτή τη μορφή δύναμης, άλλοτε με μικρή ως ανύπαρκτη πρόσβαση στα κυρίαρχα μέσα, άλλοτε με παθητικοποιημένη χρήση των διαθέσιμων κυρίαρχων προϊόντων της σχολής και άλλοτε με αυξημένες τις δυνατότητες αλλαγής των όρων διάθεσης αυτής της δύναμης. Στη σύγχρονη κοινωνία, όμως, για τους περισσότερους η σχολή δεν μπορεί να είναι απελευθερωτική των υλικών όρων ύπαρξης και δύναμης. Αντίθετα είναι μια ψευδαίσθηση της δύναμης του ατόμου που ασκείται από αυτούς που καθορίζουν τους τρόπους διάθεσης της σχολής προς αυτούς που απλώς την χρησιμοποιούν είτε περιορισμένα είτε και παθητικά. Η δύναμη

μετατρέπεται σε έλεγχο, αναγκαία συνθήκη για να καλλιεργηθεί η παθητικοποιημένη - μαζικοποιημένη διάθεση του μη εργάσιμου χρόνου. Ο έλεγχος συχνά μετατρέπεται σε αυτοέλεγχο, καθώς αυτές που καταγράφονται αρχικά ως δομές επιτήρησης, γίνονται κοινωνικές πρακτικές, *habitus* σύμφωνα με τον Μπουρντιέ. Ο έλεγχος, όπως καταγράφεται στη σύγχρονη κοινωνία, στις δραστηριότητες της σχολής λαμβάνει το χαρακτήρα μιας νέας κοινωνικής διαχείρισης - ορθολογικοποιημένης, η οποία οφείλει να υπακούει σε τέσσερις αρχές: την εξατομίκευση του προσωπικού χώρου, την κωδικοποίηση των δραστηριοτήτων, την ρουτινοποίηση των δραστηριοτήτων και τέλος τον συγχρωτισμό τους.

Ξεκινώντας από μια άλλη μεθοδολογική βάση, ο C. Rojek (1985) έχει καταλήξει στα ίδια ζητούμενα αποτελέσματα σε σχέση με τα δεδομένα της οργάνωσης των δραστηριοτήτων της σχολής στη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία. Αυτά είναι ότι οι δραστηριότητες της σχολής διαδραματίζονται κυρίως σε ιδιωτικό χώρο, με κυρίαρχο αυτόν του σπιτιού, ότι έχει καταγραφεί μια εξατομίκευση του περιεχομένου των δραστηριοτήτων της σχολής, η οποία όμως συνδέεται με τον ναρκισσισμό της εξατομικευμένης ταυτότητας και άρα την αποξένωση, και τέλος ότι οι δραστηριότητες της σχολής είναι εμπορευματοποιημένες και κατευναστικές. Τα δύο τελευταία στοιχεία είναι αυτά που οδηγούν στον εξευγενισμό, περιορισμό, κωδικοποίηση, ρουτινοποίηση και συγχρωτισμό των δραστηριοτήτων της σχολής.

Το 1980 ο Naville έγραφε ότι «δεν είναι τυχαίο που τα κεφάλαια των ιδιωτικών ή δημοσίων επιχειρήσεων και η κρατική εξουσία απορρίπτουν οτιδήποτε μπορεί να εισάγει το θεσμό της αυτοδιαχείρισης στην εργασία, ενώ ασχολούνται μ' αυτόν αρκετά καλά και δημαγωγικά όσον αφορά τα παιχνίδια, τις γιορτές, τις τέχνες... Η αυτοδιαχείριση στο πολιτιστικό επίπεδο δεν βλάπτει το κύρος και τις αποφάσεις τους» (P. Naville, 1980 σελ. 24). Αυτό συμβαίνει γιατί εντείνεται όλο και περισσότερο η οργάνωση της κατανάλωσης, που είναι ο μη εργάσιμος χρόνος με τα στοιχεία της τυποποίησης, του ελέγχου και της ιεραρχικότητας. Όπως αναφέρει ο Naville (σελ. 104, ο.π.) «οι διάφοροι τρόποι κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου γίνονται συχνά και αυτοί μηχανοποιημένοι, αυτοματοποιημένοι, προγραμματισμένοι και ως ένα βαθμό καταλογισμένοι, επιβεβλημένοι, ενοχλητικοί... Θα ήταν λάθος συνεπώς να πιστεύουμε ότι ο ελεύθερος χρόνος μας κάνει ανεξάρτητους απ' το σύστημα μέσα στο οποίο ζούμε».

Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε το πώς φθάνουμε σε αυτή την κατάσταση που επικυρώνει την κυριαρχία της αγοραίας διάθεσης του μη εργάσιμου χρόνου των νέων. Το αποτέλεσμα αυτό είναι συνέπεια μιας εξέλιξης από μια αρχική κατάσταση στην οποία η κουλτούρα ως στοιχείο τακτοποίησης, είχε επιβεβαιωμένες τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις, ενώ και η δυνατότητα απόλαυσης ενός πολιτιστικού αγαθού ήταν κοινωνικά προσδιορισμένη.

Σήμερα, όμως, μιλάμε για ένα δικτυακό στίλ ζωής, υποκειμενικές στρατηγικές ένταξης, ομογενοποιημένη κουλτούρα. Φθάνουμε να μιλάμε για δημοκρατικοποίηση της τεχνολογίας λόγω ανάπτυξης του διαδικτύου. Είμαστε, όμως, στα πρόθυρα μιας κοινωνίας του πραγματικά ελεύθερου χρόνου, ή η επιτήρηση διατηρείται εμφανώς δυναμωμένη και ταυτόχρονα αφανής στο συμβολικό ή τουλάχιστον στο κυρίαρχο λόγο;

Καταρχήν η ομογενοποιημένη κουλτούρα δεν είναι προϊόν μιας διαδικασίας εκδημοκρατισμού και απαξίας της επιτήρησης. Μια ολόκληρη ομάδα θεωριών με συνακόλουθες ερευνητικές εργασίες έχουν καταγραφεί από θεωρητικούς της σχολής, με κύριο χαρακτηριστικό το ζήτημα της εξάρτησης σ' ένα παγκοσμιοποιημένο χώρο. Στο πεδίο σχέσεων μεταξύ των κρατών και με αφετηρία κυρίως την αντίδραση μαρξιστών Λατινοαμερικάνων στο πρότυπο ανάπτυξης των οικονομιών του Δευτέρου και του Τρίτου κόσμου, οι θεωρίες της εξάρτησης καταγράφουν το εξής: Στο επίπεδο των δραστηριοτή-

των τηςσχόλης, ο ιμπεριαλισμός κυριαρχεί είτε συμβολικά (π.χ. συγκεκριμένα σπορ ή είδος μουσικής ή ταινίες) είτε οικονομικά (κυριαρχία μεγάλων πολυεθνικών στους τρόπουςσχόλης μιας αναπτυσσόμενης χώρας). Η κυριαρχία αυτή είναι απάντηση είτε στην αναζήτηση νέων αγορών, είτε νέων πηγών υλικών, είτε πηγών φθηνής εργατικής δύναμης. Ο Ολυμπισμός και οι Ολυμπιακοί Αγώνες αντανakλούν τη δυτική βιομηχανική κυρίαρχη κουλτούρα, είτε γιατί είναι το μπείζμπολ ολυμπιακό άθλημα, είτε γιατί τη λαμπαδηδρομία θα αναλάβει γνωστή πολυεθνική εταιρεία, είτε γιατί η μεγαλύτερη νέα αγορά του κόσμου, η Κίνα, θα αναλάβει τους Ολυμπιακούς του 2008. Στην Ελλάδα αντίστοιχα μπορούμε να μιλήσουμε για δισκογραφικές εταιρείες, εκδοτικούς οίκους, γραφεία διάθεσης κινηματογραφικών ταινιών, ιδιωτικά πάρκα ψυχαγωγίας και άλλα, που κυριαρχούν στησχόλη των νέων, κυρίως ως εγκώρια αντιπροσώπευση της πολυεθνικής βιομηχανίας τηςσχόλης. Η κυριαρχία όμως δεν μπορεί να βασίζεται μόνο σε σχέσεις εξάρτησης σ' ένα παγκοσμιοποιημένο χώρο. Η ανάπτυξη δομών επιτήρησης στους χώρουςσχόλης είναι αναγκαία για να μην αμφισβητηθεί η κυριαρχία. Ένας τέτοιος μηχανισμός είναι, για παράδειγμα, ο μεγάλος αδελφός της δισκογραφίας, το Music Control, ένα «ηλεκτρονικό μάτι» που παρακολουθεί από το 2000, 24 ελληνικά ραδιόφωνα και συγκεκριμένα τι μεταδίδει ο κάθε σταθμός, πόσες φορές, σε ποιες ώρες και από ποιον παραγωγό για να υπάρχει έλεγχος από τις δισκογραφικές εταιρείες (ΤΟ ΒΗΜΑ 10/9/2000, σελ. Z11).

Το δεύτερο στοιχείο που αξίζει να προσεξουμε είναι η ανάπτυξη των υποκειμενικών στρατηγικών διάθεσηςσχόλης ειδικά για τους νέους που συνδέονται με τη διαμόρφωση της έννοιας της προσωπικής ταυτότητας. Η προσωπική ταυτότητα, όμως, ενός νέου είναι ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένη, υποκειμένη σε αναθεωρήσεις με την πάροδο του χρόνου ή του τόπου. «Η ικανότητα του παιδιού να συλλαμβάνει, να βιώνει και να ερμηνεύει την πραγματικότητα υφίσταται μεγάλες αλλαγές. Το παιδί έχει επίσης την τάση να υιοθετεί τις στάσεις των άλλων...» (Μ. Herbert, ό.π. σελ. 33). Αυτοί οι άλλοι, η εκλογή των φίλων και των προτύπων επηρεάζεται από ομοιότητες στην κοινωνική προέλευση, την εθνική και θρησκευτική ομάδα, την εγγύτητα ιδεών και αξιών. Αλλά και η διαδικασία ταυτοποίησης είναι μια διαδικασία στην οποία η πειθαρχία και ο έλεγχος είναι κυρίαρχα στοιχεία. Η πειθαρχία υπάρχει από τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου. Ο Αυδικός χρησιμοποιώντας κυρίως στοιχεία απ' τον DeMausse στη μελέτη του για το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία (Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σελ. 29-30), αναφέρει ως πρώτες ενέργειες κοινωνικού ελέγχου, το φάσκιωμα και την τρομοκράτηση των παιδιών με φαντάσματα μέχρι την εγκατάλειψή τους και την κακοποίησή τους. Τα νήπια βρίσκονται στην κόψη του ξυραφιού για να μεταβληθούν σε διαβόλους, γι' αυτό έπρεπε να ελέγχονται. Αργότερα το παιδί παίζει αλλά ταυτόχρονα εντάσσεται σε μια εσωτερική οργάνωση και κατανομή ρόλων, μιμείται, συγκροτεί ομάδες, εκλέγει αρχηγό τον οποίο ακολουθεί πιστά. Αν κλέψει ή δεν παίζει περιθωριοποιείται (δες αντίστοιχες μελέτες των Α. James, Μ. Μερκλή, Α. Στεφόπουλο, κ.ά. σελ. 300-1 Αυδικός).

Στο σχολείο ο νέος υπακούει σ' ένα ρητό κώδικα πειθαρχίας. Η τάξη οργανώνεται ελεγχόμενα, καθώς το management (οργανωμένος έλεγχος), εκτός από τους εργασιακούς χώρους κυριαρχεί ως ιδεολογία και στην εκπαίδευση. Σε κάθε βήμα του νέου υπάρχει το κίνητρο και η τιμωρία, ενώ οι αναμενόμενες συμπεριφορές κωδικοποιούνται και εργαλειοποιούνται μέσα από τις «καλές πρακτικές». Στην οικογένεια ο νέος εξαρτάται οικονομικά από τους γονείς του, ενώ σπανίως αρνείται την καθοδήγηση των γονιών του σε ζητήματα εκπαίδευσης, πολιτικής, εργασίας. Οι διαφορές υπάρχουν κυρίως σε στιλ εμφάνισης και μόνο όταν υπάρχουν ομάδες αναφοράς, άτομα με τα οποία ο νέος αφιερώνει περισσότερο χρόνοσχόλης. Ο νέος όμως αποδεικνύεται υπερβολικά συμμορφωμένος και με τον κύκλο των συνομηλίκων του. Η συμμόρφωση διαμορφώνεται καλύτερα όταν τα όρια ανεκτικό-

τητας της ομάδας και οι ποινές για ανυπακοή είναι καθορισμένα με σαφήνεια. «Όσο περισσότερο αποδεκτοί είναι οι έφηβοι απ' την ομάδα, τόσο πιο πρόθυμοι είναι να συμμορφωθούν. Κι όσο πιο πρόθυμοι είναι να συμμορφωθούν, τόσο καλύτερα γίνονται αποδεκτοί» (Herbert, ό.π. σελ. 70). Συνολικά η νεολαία εγκλωβίζεται σε δίκτυα οικειότητας, είτε οικογενειακά, είτε άλλων δομών (σχολείο, Ο.Τ.Α., κράτος), που επειδή λειτουργούν στο προνοιακό πλαίσιο, λειτουργούν ως μηχανισμός ελέγχου και αναπαραγωγής των δομών μιας οικογένειας. Όπως αναφέρει η Η. Τσελίκη (ό.π. σελ. 73, 16), με την έννοια των ολοκληρωτικών δομών οικειότητας μπορεί να κατανοηθεί και το έντονο συναισθηματικό δέσιμο της ελληνικής οικογένειας, η υποτονική αυτονομία των νέων γενιών και η σταδιακή αναπαραγωγή μορφών αλληλόδρασης και κοινωνικής έκφρασης ακόμα και όταν αυτές έχουν χάσει το περιεχόμενο και το νόημά τους. Ως ένα γενικό συμπέρασμα η Τσελίκη συνάγει ότι στην ενασχόληση με το θέμα νεολαία διαπιστώνει κανείς ότι μέσα στην ιστορία και σε διαφορετικούς πολιτισμούς αναπτύσσονται συστηματικά θεσμοί που σκοπό έχουν να ελέγξουν το «δυναμικό ανταρσίας» που αναπτύσσεται στην εφηβεία. Τέτοιοι θεσμοί αναπτύσσονται και στη σύγχρονη κοινωνία, σε σχέση με τη διάθεση του μεγαλύτερου ποσοστού χρόνου των νέων. Του «ελεύθερου χρόνου» τους. Σε τελική ανάλυση, η τάση χειραφέτησης και αυτονομίας που εκφράζεται στην εφηβεία δύσκολα ολοκληρώνεται. Αντίθετα, παντού υπάρχει η επιτήρηση, ο έλεγχος και όταν αυτά δεν είναι αρκετά, η καταστολή.

Δομές επιτήρησης είναι στην ουσία το κίνημα του προσκοπισμού, το οποίο ήταν η κυρίαρχη εθελοντική οργάνωση νέων σ' όλο σχεδόν τον 20ό αιώνα στην Ελλάδα, φθάνοντας στις αρχές του 21ου αιώνα να έχει 25.000 ενεργά μέλη και 500 σημεία δράσης σ' όλη την Ελλάδα. Δομές επιτήρησης μέσω της εφαρμογής ενός προγράμματος αγωγής με βάση το παιχνίδι και την ομαδική ζωή στην φύση, με έναν απλό κώδικα ηθικής συμπεριφοράς, κανόνες και ιεραρχικές δομές και μια στολή που θυμίζει την αποικιοκρατική βρετανική των αρχών του προηγούμενου αιώνα (δες το Αφιέρωμα στον Προσκοπισμό στις 24/2/02 στην *Καθημερινή*, ειδικό ένθετο). Δομές επιτήρησης ο αθλητισμός, όπως αυτός παρέχεται ως οργανωμένη σε συλλόγους άθληση για νέους. Δομές επιτήρησης που συνοδεύονται από ένα κλίμα ηθικού πανικού για φαινόμενα παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, όταν ο αθλητισμός ξεπερνά τα όρια των αστικών μορφωμάτων και της έννοιας τηςσχολής και γίνεται επάγγελμα (π.χ. συχνόι τραυματισμοί, αναβολικά επικίνδυνα για την υγεία, εμπορευματοποίηση στον πρωταθλητισμό). Τι γίνεται όμως με τη χρήση του διαδικτύου ως μορφήσχολής; Το δικτυακό στυλ ζωής δεν είναι η αποθέωση της ελευθερίας της βούλησης, της ελεύθερης επιλογής, της δημοκρατικής διαδραστικής επικοινωνίας χωρίς την κυριαρχία του φορέα εξουσίας; Της επικοινωνίας όλων με όλους και όχι του μονοδιάστατου τρόπου σκέψης; Όλοι μπορούν να το χρησιμοποιήσουν, όλοι μπορούν να γράφουν ό,τι θέλουν και να επικοινωνήσουν για ό,τι θέλουν με όποιον θέλουν. Η αναρχοελευθεριακή κουλτούρα σύμφωνα με τα παραπάνω ιδεολογήματα, βρίσκει πρόσφορο έδαφος στη χρήση του Internet απ' τους νέους. Μία νέα εποχή της επικοινωνίας γεννιέται, μια νέα κοινωνία δομείται πάνω στα Internet Cafe. Ζούμε σε μια εποχή όπου ψωνίζουμε απ' το Διαδίκτυο, επικοινωνούμε με το κινητό μας, παίζουμε παιχνίδια στον υπολογιστή, μέσω του οποίου μπορούμε να «ταξιδεύουμε στιγμιαία όπου επιθυμούμε» γράφει η L. Pappano (2001). Και όλα αυτά με ένα τίμημα που ο καθένας ελεύθερα μπορεί να δέχεται. Την αποχή απ' τις κοινωνικές δραστηριότητες, την αποξένωση απ' τον συνάνθρωπό μας.

Είναι όμως έτσι; Το internet είναι η απόλυτη ελευθερία με μόνο τίμημα την αποξένωση απ' έναν κόσμο που έτσι κι αλλιώς δεν σε ικανοποιεί; Η εικονική πραγματικότητα στην οποία εισέρχονται οι

νέοι στη διάρκεια της σχολής τους είναι η κοινωνία της ελευθερίας, μια νέα κοινωνία, μια άλλη κοινωνία απ' τη σημερινή;

Η δική μας θέση δεν μπορεί παρά να είναι αρνητική σε αυτό το ιδεολόγημα. Η χρήση του διαδικτύου έχει μια επίφαση ελευθερίας, αλλά στην ουσία είναι μια υπερταχεία μορφή ελέγχου στον ανοιχτό χώρο που αναπληρώνει ή συμπληρώνει τις παλιές πειθαρχικές λειτουργίες σ' ένα κλειστό σύστημα. Το πρώτο επιχείρημά μας αφορά την πρόσβαση. Όταν ο πληθυσμός της Γης είναι πάνω από 6 δισ. άνθρωποι, τότε τα 375 εκατομμύρια χρήστες του Internet, τα 3/4 των οποίων κατοικούν στις Η.Π.Α., Καναδά και Δυτική Ευρώπη αποτελούν μια μικρή μειοψηφία, μια ελίτ, το 6,25%, πολύ λιγότεροι απ' τα 800 εκατομμύρια που πάσχουν από πείνα και υποσιτισμό και το 1,3 δισ. που ζουν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας.

Όταν για τη χρήση του διαδικτύου, οι κατεστημένες έννοιες του χρόνου και το κατεστημένο λεξιλόγιο καθίστανται ανενεργές, τότε γίνεται σαφές ότι η κατανόηση του νέου χρόνου (beat) και του νέου λεξιλογίου είναι προαπαιτούμενο για το δικαίωμα χρήσης. Όταν η πρόσβαση σ' αυτή την προαπαιτούμενη νέα γνώση γίνεται μέσω των κατεστημένων μεθόδων εκπαίδευσης, τότε γίνεται φανερό ότι στην ουσία έχουμε μια αναπαραγωγή των ταξικών αντιθέσεων και όχι μια απελευθέρωση των κυριαρχούμενων και την ανάδειξη σε όλο το μεγαλείο της μιας νέας άμεσης δημοκρατίας. Ακόμα και από τους ίδιους σχεδιαστές των ηλεκτρονικών προγραμμάτων στο διαδίκτυο είναι αποδεκτό ότι η χρήση είναι κοινωνικά καθορισμένη. Σε μια συνέντευξη του αρχισυντάκτη του ειδησεογραφικού τμήματος της δικτυακής πύλης in.gr καταγράφεται ότι «τα ιντερνετικά μέσα ενημέρωσης απευθύνονται σε μια ελίτ πολιτών. Πρόκειται για ανθρώπους 20-40 ετών, μέσου ως ανωτέρου βιοτικού επιπέδου, συνήθως μορφωμένους και πολύγλωσσους» (ΤΟ ΒΗΜΑ, 29/10/2000, ειδική έκδοση σελ. 12). Το δεύτερο επιχείρημά μας έχει σχέση με την ίδια τη μορφή του διαδικτύου. Όπως γράφει ο G. Deleuze (2001 σελ. 11-επ), ενώ οι εγκλεισμοί είναι καλούπια, ευδιάκριτα προπλάσματα, οι έλεγχοι είναι ένας μετατοπισμός, σαν ένα αυτοπαραμορφούμενο πρόπλασμα που αλλάζει συνεχώς απ' τη μια στιγμή στην άλλη. Ενώ στις πειθαρχικές κοινωνίες έχουμε δύο πόλους το άτομο και τη μάζα χωρίς καμιά ασυμβατότητα μεταξύ των δύο, στις κοινωνίες του ελέγχου έχουμε ένα ψηφίο ως κωδικό πρόσβασης που ταυτόχρονα μπορεί να σηματοδοτεί την απόρριψη στην πληροφορία. Το έτερο ήμισυ του Deleuze, ο F. Guattari, φαντάστηκε μια πόλη στην οποία ο καθένας μπορεί να αφήσει το διαμέρισμά του, το δρόμο του, τη γειτονιά του, χάρις στην ηλεκτρονική του κάρτα που θα σίκωνε τον έναν ή τον άλλο φράκτη, ενώ με τον ίδιο τρόπο η κάρτα θα μπορούσε να απορριφθεί σε μια δεδομένη μέρα. Αυτό που μετρά δεν είναι ο φράκτης, αλλά ο υπολογιστής που αποκαλύπτει τη θέση του καθενός θεμιτή ή αθέμιτη και επιδρά σ' έναν οικουμενικό μετατοπισμό. Η συγκεκριμένη μετάλλαξη του ελέγχου είναι κατανοητή καθώς αυξάνεται ο πληθυσμός. Δύσκολα θα εγκλειστεί, αλλά πρέπει να ελεγχθεί. Τα υποκατάστατα των ποινών και τα ηλεκτρονικά κολάρα, η διαρκής κατάρτιση, το μάρκετινγκ, τα κίνητρα και οι περίοδοι μαθητείας είναι η εθελοντική ή μη ένταξη των νέων στην κοινωνία του ελέγχου, όπως έλεγε ο Deleuze. Η σχολή τους είναι και αυτή ελεγχόμενη μέσω της διάθεσής της από τους υπολογιστές και τη χρήση του διαδικτύου. Το σύγχρονο internet προήλθε από το δίκτυο ελέγχου και διοίκησης του ερευνητικού βραχίονα του Αμερικανικού Πενταγώνου, τον ARPA, του οποίου δουλειά ήταν η προώθηση, μέσα από χρηματοδότηση ερευνών σε πανεπιστήμια και εταιρείες, τεχνολογιών που είχαν στρατιωτική χρησιμότητα. Ο μηχανισμός λειτουργίας του Internet είναι απλός αλλά άγνωστος για τους περισσότερους χρήστες του. Το βασικό μοντέλο επικοινωνίας μεταξύ των υπολογιστών αποκαλείται TCP/IP (Transmission Control Protocol / Internet Protocol). Όπως αναφέρει σ' ένα πολύ διαφωτιστικό του άρθρο ο Ν. Φώτης, μηχανικός λογισμικού (ΤΟ ΒΗΜΑ, 29/10/2000, σελ. 3-6),

η συγκολλητική ουσία του διαδικτύου αποτελείται από εξειδικευμένους υπολογιστές (δρομολογητές), οι οποίοι αναλαμβάνουν τη διεκπεραίωση όλων των δεδομένων που περνούν απ' τις συνδέσεις τους, δηλαδή την τοποθέτηση κοινώς σε θυρίδες πακέτων. Οι αποφάσεις για το σε ποια θυρίδα θα πάει το εξερχόμενο πακέτο ρυθμίζονται από ένα πίνακα ρυθμίσεων, σύμφωνα με τον οποίο καθορίζεται και η προτεραιότητα. Η χρήση των δρομολογητών είναι απολύτως αναγκαία για το Διαδίκτυο γιατί χάρη σ' αυτούς πάνε τα δεδομένα στο σωστό προορισμό. Εκτός από τον ρόλο των δρομολογητών ακόμα και η απλή επικοινωνία δύο υπολογιστών δεν είναι τόσο απλή όσο φαίνεται. Όπως αναφέρει στο ίδιο άρθρο ο Φώτης, είναι σαν επικοινωνία δύο πολυκατοικιών που φιλοξενούν ανάλογες ομάδες γραφειοκρατών, η καθεμιά από τις οποίες απευθύνεται στην ανάλογη γραφειοκρατία της απέναντι πολυκατοικίας και στέλνει για διεκπεραίωση τα έγγραφα στους «κάτω ορόφους». Κάθε στρώμα επικοινωνεί μόνο με το αμέσως από πάνω του και το αμέσως από κάτω του ενώ απευθύνεται στο ανάλογο στρώμα στον «απέναντι» υπολογιστή.

Προσapaπούμενο όμως και για την επικοινωνία με τον δρομολογητή αλλά και για την επικοινωνία με τον «απέναντι» είναι ένας χρήστης - υπολογιστής να «τρέχει» το κύριο πρωτόκολλο TCP/IP και μια μοναδική TCP/IP διεύθυνση. Υπάρχουν βέβαια και Παροχές Υπηρεσιών Internet που παρέχουν τη δυνατότητα προσωρινής TCP/IP διεύθυνσης και άρα προσωρινής σύνδεσης στο Διαδίκτυο είτε με πληρωμή, είτε με την υποχρέωση να βλέπει ο χρήστης διαφημίσεις. Το Διαδίκτυο και εφόσον πληρώνονται οι προηγούμενες προϋποθέσεις, τότε προσφέρει e-mail, newsgroups - ομάδες συζήτησης ως εξειδικευμένα «φόρα» με χιλιάδες θεματικές αλλά και μια αυστηρή ετικέτα «καλής συμπεριφοράς» που δεν πρέπει να παραβιάζεται και το World Wide Web - το δίκτυο - παγκόσμιο ιστό. Αυτό λειτουργεί με βάση ένα άλλο πρωτόκολλο, το http, και τη φιλοσοφία του υπέρ - κειμένου (hypertext) στο οποίο εξυπηρετές (servers) ως άλλοι δρομολογητές έχουν τη δυνατότητα να «σερβίρουν» υλικό. Τέτοιοι εξυπηρετές έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν πληροφορίες επιλεγμένες μόνο απ' τους ιδίους. Η φιλοσοφία τέτοιων σπηλών του Διαδικτύου, όπως το Pointcast, είναι ότι ο κόσμος έχει κουραστεί να ψάχνει στο χάος του Δικτύου. Θέλει υπολογιστές τόσο εύχρηστους όσο η τηλεόραση. Δεν θέλει παρά μερικά κανάλια τα οποία θα μπορεί να παρακολουθήσει» (Χ. Τόμπρας, Ανατροφοδοτούμενο Φαινόμενο, ΤΟ ΒΗΜΑ, ό.π. σελ. 6-7).

Όλα τα παραπάνω τεχνικά στοιχεία στη δομή του Διαδικτύου συνταιριάζουν με τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας του ελέγχου, σύμφωνα με τον Deleuze. Ο μεταποπισμός ως ένα αυτοπαρामορφούμενο πρόπλασμα που αλλάζει συνεχώς, η πρόσβαση μέσω ενός μοναδικού αριθμού, οι ενδιάμεσοι δρομολογητές που λειτουργούν σύμφωνα με τις αρχές του μάρκετινγκ, διαμορφώνοντας τη νέα ράτσα των κυρίων μας, η εθελοντική μας είσοδος στον κόσμο της ελεγχόμενης πρόσβασης, της ελεγχόμενης λειτουργίας, της ελεγχόμενης πληροφορίας.

Τα παραπάνω στοιχεία όμως δεν είναι τα μοναδικά σ' αυτή την κοινότητα του ελέγχου. Το πανοπτικό του Bentham, που περιέγραψε τόσο παραστατικά ο Φουκώ, βασιζόταν στην αρχή ότι οι τρόφιμοι μπορούσαν να παρακολουθούνται συνέχεια, αλλά οι ίδιοι δεν μπορούσαν να βλέπουν τους δεσμοφύλακές τους. Τώρα οι χρήστες του Διαδικτύου είναι ως κάτοικοι απομονωμένων κελιών τα οποία είναι «με κάποιον τρόπο συνδεδεμένα ώστε οι φυλακισμένοι να μπορούν να παρατηρούν τους επιβλέποντές τους. Στο παγκόσμιο παζάρι της ταυτόχρονης επικοινωνίας όλων με όλους, ο επιβλέπων έγινε σαν το καρφισωμένο πάνω στο τραπέζι έντομο που μπορούν να δουν όλοι» (Γ. Παπαδάκης, Όλοι με όλους, ΤΟ ΒΗΜΑ, ό.π., σελ. 16). Το σύνολο των χρηστών, όσο αποξενωμένοι είναι στην φυσική επαφή απ' τους άλλους, άλλο τόσο συγκροτούν μια κοινότητα με αυτούς. Μια κοινότητα όμως, η οποία δεν αποτελείται από άτομα που μοιράζονται στοιχεία συχνά εξωτερικά ή περιστασιακά,

τα οποία όμως περιβάλλουν την κοινότητα χωρίς απαραίτητα να τα προσδιορίζει. Αντίθετα «στις εικονικές κοινότητες συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: μια ομάδα όχι μόνο δημιουργείται γύρω από ένα κοινό στοιχείο αλλά και προσδιορίζεται από αυτό λειτουργώντας ουσιαστικά σ' ένα κοινωνικό κενό» (Ν. Σούγκαρτ, *Ιστοσελίδες και μανιφέστα*, ΤΟ ΒΗΜΑ, ό.π., σελ. 14). Αυτή η προκατασκευασμένη κοινότητα δεν έχει την ανάγκη για διαμόρφωση συνοχής. Η χρήση του Διαδικτύου δεν οδηγεί το νέο μόνο στην κοινωνική απομόνωση, αλλά και στην κοινωνική αποστασιοποίηση και στη μηχανική και προκατασκευασμένη ομαδοποίηση γύρω από μεμονωμένα χαρακτηριστικά που αποφασίζουν οι servers και δρομολογούν οι routers. Η κοινωνία του ελέγχου ίσως στην καλύτερή της μορφή.

Γ. Η ρηματική πρακτική, η κοινωνική γνώση και ο κυρίαρχος Λόγος περίσχολης

Αν όμως με τα παραπάνω παρέχουμε ενδείξεις μιας σχόλης κοινωνικά και ταξικά προσδιορισμένης που πλαισιώνεται από δομές επιτήρησης και ελέγχου, πώς εξηγείται το γεγονός ότι τα κυρίαρχα σύμβολα εννοιολόγησής της είναι η ελευθερία επιλογής, η συναίνεση, η σταθερότητα, το ανεξέλεγκτο; Διότι οι ρηματικές πρακτικές και η κοινωνική γνώση προσανατολίζονται σε θεωρητικά μοντέλα που δεν έχουν πραγματικό αντίκρυσμα. Το σημαντικότερο όμως είναι να εξηγήσουμε για ποιο λόγο, αν και υπάρχει μεγάλη απόσταση απ' το πραγματικό στο φαινομενολογικό πεδίο ως προς τη διάθεση της σχόλης των νέων, εν τούτοις ο χαμένος σ' αυτή τη σύγκρουση είναι η υλική βάση.

Ο Βέμπλεν (1982) στην «αργόσχολη τάξη» είχε αποκαλύψει ότι η κυρίαρχη επιδίωξη της κοινωνίας είναι η προπαρασκευή της νεολαίας για την κατανάλωση αγαθών, σύμφωνα με μια συμβατικά αποδεκτή ευπολόγητη προοπτική και μέθοδο. Αυτό επιτυγχάνεται είτε μέσω της παιδείας μέσα από συμβολικά και τελετουργικά στοιχεία, είτε μέσω δραστηριοτήτων της σχόλης, στις οποίες ο νέος χρήστης διακατέχεται από την πίστη για την τύχη. Ο αθλητής, ο παίκτης τυχερών ή μη παιχνιδιών στην ουσία υπακούουν σ' ένα δόγμα μέσα από την παρουσία της πιθανότητας, της γρουσουζιάς ή του γουριού, όταν τα τηρούν ευλαβικά. Στην ουσία κυριαρχεί στα νεαρά άτομα αυτά, όπως και στους νέους που ανήκουν σε ψευδο-στρατιωτικές οργανώσεις (π.χ. πρόσκοποι) μια ενστικτώδης αίσθηση μιας ανεξιχνίαστης τελεολογικής ροπής σε αντικείμενα ή καταστάσεις. Με αυτό τον τρόπο όμως όχι μόνο επηρεάζονται στην κατανάλωση αγαθών σύμφωνα με τους κυρίαρχους κανόνες γούστου, αλλά και συντηρούν μια καθ' ἑξιν αναγνώριση της σχέσης προς κάτι το ανώτερο και ενισχύουν έτσι την τρέχουσα αίσθηση της κυριαρχίας και της νομιμοφροσύνης. Ο νέος που αθλείται ή παίζει ή συμμετέχει σε «καλές πρακτικές» διάθεσης του «ελεύθερου» του χρόνου, πιστεύει στην ισοτιμία των αντιπάλων (όλοι έχουν δικαίωμα και πιθανότητα στη νίκη, ακόμα και ο χειρότερος), είτε ενισχύει πίστη και άρα την υπακοή και την αποδοχή της επιτήρησης με αγαθή προαίρεση (ο «ενεργητικός» ελεύθερος χρόνος είναι για το καλό μου). Με αυτό τον τρόπο, όμως, στην ουσία, συντηρεί συνθήκες σκέψης που ευνοούν ένα καθεστώς διακρίσεων που έχουν επιβληθεί πάνω στη σύλληψη μιας εξωφυσικής, ανεξιχνίαστης ροπής στα υλικά πράγματα, σύμφωνα με τον Βέμπλεν. Τα παραπάνω δέχεται και ο Caillouis (ό.π.), ο οποίος τονίζει ότι όταν η alea (τύχη) επιβάλλει το σπλ της στην κοινωνία, η υπακοή στην απόφαση της τύχης ικανοποιεί την απάθεια. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, με τις συσκευές με κέρματα στην Αμερική, οι οποίες, σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο, είναι κενά, μηδαμινά παιχνίδια που σκοτώνουν το χρόνο, ενισχύουν την τάση προς την παθητικότητα και την παραίτηση, παγώνουν και αποσβολώνουν τη φαντασία, δεσμεύουν την προσοχή σε μια επίφοβη μονοτονία που σαγηνεύει και αποκοιμίζει. Αυτή είναι η «τραγωδία της κουλτούρας» όπως οριοθέτησε ο Ζίμελ. Όταν η σχόλη σχετίζεται μόνο με την κτήση αγαθών και την άλογη στιγμιαία αντίδραση, γιατί ο χρήστης - νέος ατομικοποιείται, γίνεται εξαρτημένος κατέχοντας λιγότερη γνώση, ή καλύτερα εξαρτημένη γνώση, για τη σχόλη του.

Ή όπως κατέγραφε ο Π. Νούτσος στο κείμενό του για την πολιτική της αγοραφοβίας (1988, σελ. 82), ως «την χειραγώγηση της προσωπικής ζωής που υποβάλλουν οι θεσμοί του σημερινού κράτους: από τη μία εγχαράσσεται η αδυναμία να βρούμε μόνοι μας το δρόμο, και απ' την άλλη προβάλλεται η ανάγκη, εφόσον ο απόλυτος εγκλεισμός εγκυμονεί απροσμέτρητους κινδύνους, ενός οδηγού στα βήματά μας».

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πρακτικής είναι τα αφιερώματα των ΜΜΕ για το πού μπορούν να φάνε, να πάνε κινηματογράφο, θέατρο, να ακούσουν μουσική, να πουν ένα ποτό. Τα αφιερώματα αυτά (έμμεσες διαφημιστικές καταχωρήσεις) παίρνουν τη μορφή ειδικών ένθετων ή ακόμα και αυτόνομων οδηγών διασκέδασης (π.χ. ΑΘΗΝΟΡΑΜΑ), οι οποίοι ως περιοδικά καταλαμβάνουν ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της αναγνωσιμότητας κυρίως στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη. Η πίστη σε ανεξικνιάστες τελεολογίες και η ανάγκη για έναν οδηγόσχόλης, συνυπάρχουν με ένα τρίτο στοιχείο εργαλειοποίησης των θέσεων για τησχόλη που οδηγεί στην παραγωγή ελεγχόμενης γνώσης. Το νεανικό κοινό αντί να προσπαθεί για γνώση πάνω στησχόλη, προσπαθεί για κύρος, χρησιμοποιώντας τον ελεύθερο χρόνο ως προϊόν με ανταλλακτική και όχι χρηστική αξία. Τότε γίνεται, όπως έλεγαν και οι Αντόρνο - Χόρκχαϊμερ, μέρος της ιδεολογίας της βιομηχανίας της διασκέδασης. Δεν μπορεί να ξεφύγει απ' την αρχή της πρακτικότητας. Η σταθερή ομοιομορφία αποκλείει κάθε τι το καινούργιο, με συνέπεια όταν στο περιεχόμενο υπάρχει ομοιομορφία, οι καταναλωτές να στρέφονται προς την τεχνική. Τότε όμως η διασκέδαση σημαίνει πάντα ότι δεν σκέφτομαι τίποτα, δεν εναντιώνομαι σε τίποτα, ξεχνώ τον πόνο ακόμη και όταν δείχνεται. Είναι μια φυγή από τη θέληση για αντίσταση και αυτή η ανικανότητα για αντίσταση κάνει το νέο που διασκεδάζει ασφαλή, καθώς ταυτίζεται με την εξουσία που τον ελέγχει. Και όχι μόνο αυτό αλλά ο νέος που διασκεδάζει δικαιολογεί τη στάση του. Αρχικά έχει την εντύπωση ότι έχει κατακτήσει μια φανταστική ισότητα με τον συνδιασκεδάζοντα. Κατανοεί ότι η προτεραιότητά του σ' έναν κόσμο εχθρικό είναι η ψυχική αυτοβελτίωση, ενώ ταυτόχρονα η κοινωνία οφείλει να αυτονομηθεί από τον κρατισμό και την προγραμματισμένη ευημερία και να οδηγηθεί σε επικοινωνιακές εμπειρίες δικτύωσης με αισθητικό χαρακτήρα. Όταν το μάντζμεντ της εργασίας τείνει να εξαλείψει τον ανθρώπινο παράγοντα, τότε μόνο η ανάπτυξη ατομικιστικών - ηδονιστικών αξιών, η ηθική της διασκέδασης μπορεί να είναι ανθρώπινη. Ο «ελεύθερος χρόνος» γίνεται φαντασικά ο απελευθερωτικός χρόνος που δεν περιλαμβάνει ούτε χειραγωγήσεις, ούτε αντικατοπτρισμούς της πραγματικότητας, αλλά περίοπτα πεδία δράσης, ελεύθερα επενδεδυμένα από τους πρωταγωνιστές τους. Η βασική αρχή είναι ότι οποιαδήποτε δραστηριότητα μπορεί να αποτελέσει βάση γιασχόλη. Τα γνωρίσματά της είναι η αντίθεση προς την εργασία, ένα minimum υποχρεώσεων, μια ψυχολογική αίσθηση ελευθερίας, μια ποικιλότητα που ξεκινάει από την ασήμαντοτητα και φθάνει μέχρι τη βαρύτητα και τη σπουδαιότητα. Ο ηδονισμός, όμως, είναι ο κύριος άξονας οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται στησχόλη, ένας ηδονισμός που δεν είναι μόνο κτήμα των πρωτοποριών αλλά διαχέεται στο σύνολο του κοινωνικού σώματος, ενώ στο φαινομενικό πεδίο, δείχνει όχι μόνο να ανέχεται αλλά και να ενσωματώνει την κοινωνική διαφοροτικότητα, αναπαράγοντας το αίσθημα της ελευθερίας.

Όλα αυτά τα σύμβολα στην ουσία αναγνωρίζονται και μυθοποιούνται σήμερα είτε ως συλλογική νοσταλγία και επιθυμία (π.χ. άθληση και Ολυμπιακοί Αγώνες), είτε ναρκισσιστικά (εγώ πίνω γιατί μου αρέσει). Όταν η διαδικασία της εργασίας γίνεται ο κεντρικός παράγοντας μέσα από τον οποίο συμφιλιώνεται ο ναρκισσισμός με τον γύρω κόσμο, τότε στη μη εργασία, στον «ελεύθερο χρόνο» δεν επιτυγχάνεται ο διαχωρισμός ταυτότητας από επιθυμίας με αποτέλεσμα το επιθυμητό, όπως μετουσιώνεται στο Συμβολικό να μην μπορεί να αντιμετωπίσει αυτό που ο Λίποβατς ονομάζει Ορθό Λόγο. Τότε

είναι η κατάλληλη στιγμή για την εγκαθίδρυση ολοκληρωτικών σχέσεων (Θ. Λίποβατς, 1988, σελ. 72), οι οποίες χαρακτηρίζουν την «κοινωνία του ελεύθερου χρόνου», διαστρεβλώνοντας την πραγματικότητα (δομές επιτήρησης) με την ψευδή κοινωνική γνώση. Οι σχέσεις αυτές που πλαισιώνουν τις κοινωνικές πρακτικές της σχολής, διαστρεβλώνουν την πραγματικότητα στο διηνεκές καθώς ενσωματώνονται στα άτομα ως δεύτερη φύση τους, ως *habitus*, αναπαράγονται και μαθαίνονται μέσω της κοινωνικοποίησης και του παιχνιδιού από τα νεαρά μέλη της κοινωνίας. Όπως σημειώνει ο Μπουρντιέ στη «Διάκριση» οι κυρίαρχοι τείνουν να προσδώσουν στον εαυτό τους τα όποια κατηγορήματα τους προσδίδει η κατανομή, αρνούνται ότι τους έχουν αρνηθεί, αρκούμενοι σε ό,τι τους έχει παραχωρηθεί, ρυθμίζοντας τις προσδοκίες τους με μέτρο τις προοπτικές τους, προσδιορίζοντας τον εαυτό τους, όπως η κατεστημένη τάξη τους προσδιορίζει. Αυτό παράλληλα μπορεί να σημαίνει ότι ακρίτως αποδεχόμαστε τις κατεστημένες οριοθετήσεις της γενικής και αόριστης έννοιας της επιθετικότητας και της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, οι οποίες τοποθετούν και τα όρια μιας συμβατικής και ανεκτής δραστηριότητας της σχολής. Αυτός ο ορισμός εκφράζεται και θεωρητικοποιείται μέσα από τις ρηματικές πρακτικές των δομών Λόγου της κυρίαρχης τάξης, οι οποίες δομές φροντίζουν να απαλείφουν την ταξική προέλευσή του και να τον μετατρέπουν σε «κοινή γνώση». Η μεταφυσική έννοια της εγκληματικής συμπεριφοράς και η πραγματική πιθανότητα ποινικοποίησής της λειτουργούν ως συμπληρωματικοί μηχανισμοί εργαλειοποίησης του Λόγου περί σχολής κυρίως μέσα από τον φόβο θυματοποίησης αλλά και την αίγλη του ειδικού.

Σ' αυτό το πλαίσιο έχει ενδιαφέρον να δούμε την ψευδεπίγραφη σύγκρουση «συντηρητικών» και «φιλελεύθερων» για το θέμα του ελέγχου του περιεχομένου των video games και σελίδων απ' το Διαδίκτυο, όταν αυτά έχουν έκδηλο σεξουαλικό ή βίαιο χαρακτήρα. Το «μήλο της έριδος» είναι το κατά πόσο το βίαιο και σεξουαλικό περιεχόμενο επηρεάζει ψυχολογικά τα παιδιά ως 13 ετών, αφήνοντας κατά μέρος άλλα θέματα και φυσικά τις ηλικίες 13-18 ή και παραπάνω. Οι «συντηρητικοί» υποστηρίζουν ότι υπάρχει καταγεγραμμένη απακή συσχέτιση περιεχομένου και συμπεριφοράς των παιδιών όταν μέσα από την εικονική πραγματικότητα η συγκεκριμένη παρεκκλίνουσα συμπεριφορά γίνεται αποδεκτή, θεμιτή και άξια ανταμοιβής (όσους περισσότερους σκοτώσεις, τόσα περισσότερα bonus έχεις). Η πρότασή τους έχει να κάνει με την ποινικοποίηση της συμπεριφοράς και τον κεντρικό έλεγχο της παραγωγής συστημάτων εικονικής πραγματικότητας, τα οποία οφείλουν να υπακούουν σε ορισμένες αρχές.

Στον αντίποδα, οι «φιλελεύθεροι» επικαλούνται κοινωνιολογικές έρευνες όπως του καθηγητή Χ. Τζένκινς στο MIT, ο οποίος πιστεύει ότι η εικονική πραγματικότητα δεν δημιουργεί βίαιη συμπεριφορά. Αντίθετα, η βίαιη τάση ενυπάρχει στον άνθρωπο και είναι καλύτερα να εκφράζεται μέσα σ' ένα ελεγχόμενο περιβάλλον όπως των video games παρά στην πραγματική ζωή. Οι «φιλελεύθεροι» δεν υποστηρίζουν την ποινικοποίηση, αλλά δεν αρνούνται την οριοθέτηση της παρέκκλισης στη διάθεση της σχολής. Ως αποτέλεσμα αυτής της θέσης τους, προτείνουν όχι κεντρικό έλεγχο αλλά αγοράία αυτοδέσμευση των επιχειρήσεων που νέμονται την ηλεκτρονική σχολή των νέων, με σκοπό να μην παρεκτραπούν οι χρήστες - καταναλωτές σε επιβλαβείς συμπεριφορές. Το επίκεντρο, οι μορφές και τα όρια της παρέκκλισης εισάγονται από τους ίδιους. Είναι σαφώς παραπλανητικά και αυθαίρετα καθώς εντοπίζονται σε ορισμένες κατηγοριοποιήσεις (π.χ. παιδιά) και ορισμένες συμπεριφορές (π.χ. βία και σεξ), οι οποίες άλλωστε είναι νομιμοποιημένες στην κοινωνική πρακτική και γνώση (μπαρ, σινεμά, ΜΜΕ). Αποτέλεσμα αυτής της «σύγκρουσης» είναι η δημιουργία από τα πάνω ενός φορέα αξιολόγησης καταλληλότητας παιχνιδιών, ο οποίος στην Αμερική είναι ο ESRB, και ο αντίστοιχος ευρωπαϊκός ο ELPISA, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Οι δύο αυτοί φορείς χαρακτηρί-

ζουν τα παιχνίδια της εικονικής πραγματικότητας, ανάλογα με την ποσότητα βίας και σεξ που έχουν και εκδίδουν σύμβολα καταλληλότητας για κάθε ηλικιακή ομάδα (δες το ειδικό αφιέρωμα στην *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «infotech», 17/8/1999, σελ. 10-11).

Η εγκληματοφοβία και ο τρόμος της καταστολής ωθεί προς την απολογητική και νομιμοποιητική γνώση. Παράλληλα, όμως, με τα παραπάνω, υπάρχουν οι ρηματικές πρακτικές του ηδονισμού και του ατομικισμού, καθώς και η πίστη στις «καλές πρακτικές» με αγαθή προαίρεση. Όλα αυτά διαστρεβλώνουν την πραγματικότητα της ύπαρξης των δομών επιτήρησης. Μια έρευνα αποκωδικοποίησης των κυρίαρχων νοημάτων μπορεί να δείξει το ότι οι δομές εξουσίας και ελέγχου εντέλει περιορίζουν και διαστρεβλώνουν τις εσωτερικές ανθρώπινες ικανότητες και ανάγκες. Αυτό θα γίνει, σύμφωνα με τον Τσόμσκι, όταν αρχίσουμε να αντιλαμβανόμαστε το πώς οι έμφυτες δομές του μυαλού μπορούν να οδηγήσουν σε έναν εκπληκτικό πλούτο κατανόησης και να αποτελέσουν τη βάση για την εισαγωγή στην ανθρώπινη δράση και σκέψη (N. Chomsky, 1995, σελ. 35). Όταν αποκαλυφθεί η ψευδεπίγραφη ουδετερότητα και αντικειμενικότητα στο έργο των φορέων του Λόγου περί σχολής (διανοούμενοι, ΜΜΕ) και υπογραμμισθεί ο τυποποιημένος τρόπος παρουσίασης των δραστηριοτήτων της σχολής, σε σύμβολα, ιδέες και έννοιες, οι οποίες μετατρέπονται με τη σειρά τους σε σύμβολα και ιδεοτυπούς της πρακτικής προς τους οποίους προσανατολίζεται η καθημερινή πρακτική. Όταν αποκαλύπτεται αυτό που ο A. Negri (στο Deleuze ό.π.) ονομάζει ως θρίαμβο του ανούσιου και του αντιφατικού στις πολιτιστικές σελίδες των εφημερίδων, εκεί που το χάος παρουσιάζεται ως αναζήτηση, ζήτημα όρεξης, απόλαυσης και οι φορμαλιστές κοινωνιολόγοι του ελεύθερου χρόνου εκκρίνουν σκέψη που συμβιβάζεται με το κενό ή το υπερβολικό. Ακόμα και όταν κάτι πολιτιστικό - μη συμβατικό μπορεί να ανδρωθεί σε μια κοινωνία της ομοιομορφίας και πριν αυτή προλάβει να το ποινικοποιήσει, τότε αυτό έχει μεγάλες πιθανότητες να ενσωματωθεί και να αποτελέσει μια καθ' όλα απολογητική πρωτοπορία του ύφους και της τεχνικής και όχι του περιεχομένου. Αρχικά προκαλεί μια υστερία στον τύπο, υστερία η οποία αμφιπαλαντεύεται ανάμεσα στον φόβο και την έλξη. Στη συνέχεια είτε ανακαλύπτονται στιλιστικές καινοτομίες είτε αντικοινωνικές πράξεις, οι οποίες μέσα από το Λόγο θα γεννήσουν ηθικό πανικό. Στην πρώτη περίπτωση η στιλιστική «ανακάλυψη» θα οδηγήσει σε εμπορευματοποίηση των συμβόλων του αντιπολιτισμού. Στη δεύτερη περίπτωση το διαφορετικό είτε θα γίνει από επικίνδυνο κάτι το εξωτικό, αλλά ανούσιο, είτε θα ελεγχθεί, είτε θα επανακαθοριστεί το αντικοινωνικό της συμπεριφοράς με απώτερο στόχο τον αποχαρκτηρισμό του (δεν είναι δα και τόσο φοβερό) (D. Hebdige, 1988, σελ. 126-135). Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο κυρίαρχος συμβατικός Λόγος είναι ένα θέαμα, ένα όργανο ενοποίησης με ταυτολογικό χαρακτήρα και μια τεράστια αδιαμφισβήτητη και απρόσπτη θετικότητα, η οποία σύμφωνα με τον Ντεμπόρ αξιωματικά απαιτεί παθητική αποδοχή (Γκυ Ντεμπόρ, 1986, σελ. 27).

Σύμφωνα με τον Φούερμπαχ, η εποχή μας προτιμά την εικόνα απ' το αντικείμενο, το αντίγραφο απ' το πρωτότυπο, την αναπαράσταση απ' την πραγματικότητα, το φαινόμενο από το είναι. Όμως η γνώση ως ιδεολογία είναι μια ψευδής συνειδηση της πραγματικότητας, η οποία χρησιμοποιείται για να νομιμοποιούνται αντιλήψεις για τη σχολή εντελώς λαθεμένες, όπως το πανανθρώπινο, το αρμονικό, ή έστω η απόδραση απ' την πραγματικότητα. Για να θυμίσουμε για άλλη μια φορά τον Ντεμπόρ «η αλλοτρίωση του θεατή απ' το αντικείμενο που παρατηρεί εκφράζεται ως εξής: όσο περισσότερο παρατηρεί, τόσο λιγότερο ζει. Όσο περισσότερο δέχεται να αναγνωρίζει τον εαυτό του μέσα στις κυρίαρχες εικόνες της ανάγκης, τόσο λιγότερο κατανοεί τη δική του ύπαρξη και τη δική του επιθυμία» (ό.π. σελ. 34).

Βιβλιογραφία

- Αρεντ Χ., *Περί βίας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000.
- Αριές Φ., *Αιώνες παιδικής ηλικίας*, μετ. Γ. Αναστοπούλου, Γλάρος, Αθήνα 1990, DeMause, *Ιστορία της παιδικής ηλικίας*, Θυμάρι, Αθήνα 1985.
- Αυδικός, *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.
- Baudrillard J., *La societe de consommation*, Denoel, Paris 1970.
- Βέμπλεν Θ., *Η αργόσχολη τάξη*, Κάλβος, 1982.
- Caillois R., *Les jeux et les hommes*, Gallimard, Paris 1967.
- Γεωργούλας Σ., *Κοινωνιολογικές έρευνες για την νεολαία*, Αντίσταση, 1999.
- Γεωργούλας Σ., *Αντίληποι παραβάτες*, Ελληνικά Γράμματα, 2000.
- Chomsky N., *Τα ΜΜΕ σαν καθρέφτης της κοινωνίας*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, 1995.
- Deleuze G., *Η κοινωνία του ελέγχου*, εκδ. Ελευθεριακή Κουλτούρα 2001.
- Durkheim E., *The Elementary Forms of Religious Life*, NY, Free Press, 1965.
- Hebdige D., *Υπο-κουλτούρα: Το νόημα του σπιλ*, Γνώση 1988.
- Herbert M., *Ψυχολογικά προβλήματα εφηβικής ηλικίας*, Η' έκδοση, Ελληνικά Γράμματα 1999.
- Huizinga J., *Ο άνθρωπος και το παιχνίδι*, Γνώση, 1989.
- Κορωναίου Α., *Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου*, Νήσος, 1996.
- Κουρκούτας, Η., *Η ψυχολογία του εφήβου*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.
- Lanfant MF, *Les theories du loisir et ideologies*, PUF, Paris 1972.
- Larrabee E., R. Meyersohn (eds), *Mass Leisure*, Glencoe, IU, The Free Press, 1958.
- Ληξουργιώτης Γ., *Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού κράτους*, Δωδώνη 1986.
- Λίποβατς Θ., «Το υποκείμενο του Ασυνείδητου», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 1988.
- Μπουρντιέ Π., *Η διάκριση*, Πατάκης 2002.
- Μπυσέ - Γκλυσμάν Κ., *Ο Γκράμσι και το κράτος*, Θεμέλιο, 1984.
- Naville P., *Ο χρόνος, η τεχνική, η αυτοδιαχείριση*, Praxis, 1980.
- Νούτσος Π., *Καρλ Μαρξ, Ο κριτικός της ιδεολογίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
- Ντεμπόρ Γ., *Η κοινωνία του θεάματος*, έκδοση Ε', Ελεύθερος Τύπος, 1986. Pappano L., *The Connection Gap. Why Americans feel so alone*, Routlgers, Univ. Press, New Brunswick, NJ, London 2001.
- Pronovost G., «Pour un renouveau de la sociologie du loisir», *Societes* No 32, Dumod, Paris 1991, p. 183-188.
- Rojek C., *Capitalism and Leisure Theory*, Tavistock, 1985.
- Rojek C., *Leisure for Leisure*, Macmillan press, 1989.
- Simmel G., *The Philosophy of Money*, London Routledge and Kegan P., 1978.
- Sue R., *Vers une societe du temps libre*, PUF, Paris 1984.
- Thompson EP «Time, work-discipline and industrial capitalism», *Past and Present* 38: 56-97.
- Touraine A., *Critique de la modernite*, Fayard, Paris 1992.
- Τσελίκια Η., *Νεολαία και κοινωνική δυναμική*, Οδυσσέας 1991.
- Vanna V., *Τα δύσκολα παιδιά*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- Weber M., *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, London, Allen-Unwin, 1976.